

ספרי' — אוצר הספרים — ליובאוויטש

לקוטי שיחות

מכבוד קדושת

אדמו"ר מנחם מענדל

שניאורסאהן

מליובאוויטש

בראשית

מתורגם ומעובד לפי השיחות של לקוטי שיחות חלק ה

(תרגום חפשי)

יוצא לאור על ידי

„מכון לוי יצחק“

כפר חב"ד ב'

שנת חמשת אלפים שבע מאות שישים ושבע לבריאה

לעילוי נשמת

ותיק וחסיד אי"א עוסק בצ"צ באמונה

מסור ונתון לעשות צדקה וחסד

בעל מעשים ומרץ ורב פעלים

הרה"ח התמים ר' שניאור זלמן ע"ה

בן הרה"ח התמים ר' יצחק אלחנן הלוי הי"ד

שגלוב

מקושר מאוד לכ"ק אדמו"ר מה"מ מליובאוויטש

ממיסדי ומנהלי הארגון "פרי"

לקרב את היהודים עולי רוסיה לאביהם שבשמים

ולהכניסם בבריתו של אאע"ה

המדריך והמשפיע שלהם ורבים השיב מעון

הפיץ תורה ע"י שיעוריו הרבים

ממנהלי ופעילי מבצע תפילין וכו'

השקיע כוחות רבים לטובת שכונת המלך

ולחיזוק כבוד רבני ליובאוויטש

זכה להעמיד דורות חסידים ואנשי מעשה

נפטר בשם טוב

כ"א תמוז ה'תשס"ז

ת' נ' צ' ב' ה'

הכתובת להשיג השיחות באינטרנט:

<http://www.torah4blind.org>

א. "התנינים"

מן הפסוק "ויברא אלקים את התנינים הגדולים", מצטט רש"י את המלה "התנינים" – בלי לצטט גם את המלה "הגדולים" – ומפרש: "דגים גדולים שבים". כלומר, מהמלה "התנינים" בלבד כבר ידוע שתנינים הם דגים גדולים.

אין מובן: מכך שהתורה מוסיפה לתנינים את התואר "הגדולים" מובן, לכאורה, שתנינים כוללים סוגים שונים של דגים, גדולים וקטנים. מדוע, אפוא, אומר רש"י, שתנינים הם דגים גדולים?

ב. "דברי אגדה" מחזקים את הקושי

לאחר הפירוש "דגים גדולים שבים", שאומר רש"י לפי פשוטו של מקרא, הוא מוסיף: "ובדברי אגדה² הוא לוייתן".

מדוע מצטט כאן רש"י דברי אגדה, והרי פירוש רש"י על התורה הוא בדרך הפשוט³? ההסבר הפשוט לכך הוא: לפי הפשט עצמו עדיין אין ברורה כל כך משמעות המלה תנינים – ידוע רק שאלה הם דגים גדולים, אך אין ידוע איזה סוג של דגים. ולכן נזקק רש"י לפירוש של האגדה⁴, שזהו הלוייתן.

ברם, לפי "דברי אגדה" שמוסיף רש"י, מתחזק הקושי מלשון הפסוק "התנינים הגדולים" על פירושו "דגים גדולים":

אילו לא היה רש"י מביא את "דברי אגדה"

ניתן היה להסביר, לפחות בדוחק, שבפירושו "דגים גדולים" מתכוון רש"י רק לתת סימן לסוג הדגים המכונה תנינים, שהם דגים גדולים, אך לא שמשמעות המלה תנינים עצמה היא שדגים אלו הם גדולים.

ואז לא היה הקושי על "התנינים הגדולים" עצום כל כך, כי אנו מוצאים בדומה לכך במקומות אחרים⁵, שבהם מוסיפה התורה תואר כלשהו למלה מסוימת רק כדי להדגיש את הענין שמבטא תואר זה, כי הדבר הנקרא בשם זה הוא תמיד בעל התכונה המתוארת בתורה.

אך כיון שעל ידי ציטוט "דברי אגדה" על ידי רש"י מובן שלפי דרך הפשט אין ידוע איזה סוג דגים נקרא תנינים, מוכח, לכאורה, שבפירושו "דגים גדולים" אין רש"י מתכוון לתת סימן לדגים-התנינים, אלא לבאר את פירושו המלה תנינים⁶, שהמשמעות של המלה תנינים עצמה היא – דגים גדולים⁷,

ולפי זה קשה⁸: אם במלה תנינים עצמה נכללת המשמעות של דגים גדולים, אין מקום להוסיף את התואר "הגדולים" לאחר המלה "התנינים"?

ג. התנינים – "הוא לוייתן"

לאחר שמביא רש"י את פירוש האגדה שתנינים "הוא לוייתן", הוא מוסיף "ובן זוגו"⁹ – שבמלה תנינים אין הכוונה רק ללוייתן הזכר, אלא אף לבן זוגו. לאחר מכן הוא מצטט את המשך דברי האגדה: "שבראם זכר ונקבה והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים

(1) בראשית א, כא.

(2) ב"ר פ"ז, ד. וז"ל לה, ריש ע"ב. ח"ב לה, ריש ע"ב. תיב"ע עה"פ.

(3) ואין לומר שכונת רש"י בזה הוא סיוס הענין 'תנינים כתיב' – כדלהלן סעיף ד'.

(4) ואף שבכמה מקומות, כאשר עפ"י דרך הפשט חסר ביאור, כותב רש"י "לא ידעתי" – אף שגם שם ישנם פירושי רש"י באגדה וכו' – הוא לפי ששם, הפירושים בדברי אגדה כו' אינם מיושבים לפי פשוטו הכתובים (ולפעמים גם סותרים). משא"כ בנדוד, הרי מצד הפשט אין שום הכרח איזה מין דג נקרא בשם תנינים, וא"כ אפשר שהוא לוייתן.

(5) וכמו "רקיע השמים" (א, יד. ועוד); "דגת הים" ו"עוף השמים" (א, כו).

(6) וכן מוכח לכאורה גם ממש"י רש"י "דגים גדולים שבים" שכונתו היא לפירוש תיבת התנינים – שהרי כל הדגים הם בים ואי"ו סימן על דג מיוחד (אבל ראה להלן הערה 23).

(7) ובדוגמת שמות הנהרות "פישון", "צ'חון", "חזקל" ו"פרת", שמורות גם על תכונות הנהרות (פירש"י ב, יא"ד).

(8) נוסף על מה שחסר ביאור: איך מרומז "גדולים" ב"תנינים".

להביא את 770 הביתה!

כל מי שהיה ב-770 אי פעם, זוכר בודאי את שלל הקובצים והעלונים המחולקים בכל ליל שבת קודש

כעת ניתן להשיג את חלקם ברשת האינטרנט, אצלך בבית!

קבצים גרפיים וקבצי טקסט:

דבר מלכות: שיחות כ"ק אד"ש מה"מ מהשנים תנש"א-תשנ"ב.

יחי המלך: קונטרס שבועי, הכולל שיחות-קודש בעניני גאולה ומשיח.

המעשה הוא העיקר: לקט הוראות למעשה בפועל משיחות כ"ק אד"ש מה"מ (החל משנת תשמ"ח). שיחות הגאולה: גיליון שבועי של ימות המשיח, בהוצאת "האגודה למען הגאולה האמיתית והשלימה".

מעין חי: גיליון שבועי לילדים, בהוצאת "מכון לוי יצחק" בכפר חב"ד ב'.

האמונה הטהורה: גיליון שבועי בעניני אחרית הימים.

קבצים גרפיים בלבד:

לקוטי שיחות: שיחה מוגהת של כ"ק אד"ש מה"מ היו"ל לקראת כל שבת ב-770,

על-ידי "ועד להפצת שיחות".

חדש לקוטי שיחות (מתורגם): שיחה מוגהת של כ"ק אד"ש מה"מ הנדפס בספרי

לקוטי שיחות, בהוצאת "מכון לוי יצחק" בכפר חב"ד ב'.

להקהיל קהילות: גיליון שבועי מתורתו של משיח בעניני הקהלות קהילות בשבת,

בהוצאת צ"ח העולמית, ניו-יורק.

קבצי טקסט בלבד:

פנימיות: ירחון לבני הישיבות, בהוצאת מרכז את"ה בארץ הקודש.

ליקוט ניגונים: שתי חוברות על הניגונים שניגן וביאר כ"ק אד"ש מה"מ, בהוצאת קה"ת (תשנ"ב).

דרך הישרה: (אידיש) קונטרס מיוחד לילדים, הכולל שיחות-קודש בעניני גאולה ומשיח.

לעבן מיט דער צייט: (אידיש) קטעים לפרשת השבוע מתוך הספר, בהוצאת ישיבת

"אהלי תורה", ניו-יורק.

דבר תורה: (אידיש) דף שבועי לילדים, היו"ל על-ידי מוסד חינוך "אהלי תורה", ניו-יורק.

כמו-כן ניתן להוריד באתר את "קונטרס בית רבינו שבבבל"

ושיחת ש"פ שופטים ה'תנש"א

מדור מיוחד לספרים וחברות באנגלית בעניני גאולה ומשיח!

האתר מנוהל ע"י הרה"ת ר' יוסף-יצחק הלוי שגלוב

וכתובתו: <http://www.moshiach.net/blind>

יחי אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח לעולם ועד!

יבחין בכך. לכן אין רש"י יכול להתחיל בהן את פירושו, אלא הוא צריך לציין תחילה את הקושי שברצונו ליישב.

וכיון שבפסוקנו כותב רש"י "התנינים כתיב" לאחר הפירוש "והרג את הנקבה", ברור¹⁶, שבדברי האגדה הוא מתכוון ליישב קושי שהילד מעורר בעצמו, ואשר רש"י אינו צריך לציינו.

אך כיון שבמלה "התנינים" מתעורר גם הקושי לגבי הכתיב החסר, לכן רק לאחר שרש"י מביא את דברי האגדה ומתיר את הקושי הבולט, הוא מוסיף "התנינים כתיב" – שדברי האגדה מיישבים גם את הקושי לגבי כתיבת המלה "התנינים" ללא יו"ד.

ה. תנינים – גדולים במיוחד

ההסבר לכך הוא:

לאחר המלים "ויברא אלקים את התנינים הגדולים" נאמר "ואת כל נפש החיה... אשר שרצו המים". וקשה: ב"כל נפש החיה" נכללים גם התנינים, כפי שמוכן מכך שבפסוק אחד לפני כן¹⁷ נאמר רק "ישרצו המים שרץ נפש חיה", מלים הכוללות את כל סוגי בעלי החיים, כולל התנינים, והתנינים אינם מוזכרים שם בנפרד. ואם כך מספיק לכתוב "ויברא אלקים את כל נפש החיה...". ומדוע מציינים בנפרד "את התנינים"?

על כך מפרש רש"י "התנינים – דגים גדולים" – שהתנינים מוזכרים בנפרד משום שהתנינים שבפסוקנו¹⁸ הם "דגים גדולים".

לעתיד לבוא¹⁰, שאם יפרו וירבו לא יתקיים העולם בפניהם¹¹. ומסיים רש"י: "התנינים כתיב" – שבכך מובן מדוע נאמר "התנינים" ללא יו"ד, בלשון יחיד¹², כי לאחר שהקדוש ברוך הוא הרג את הליוותן הנקבה, נשאר רק תנין אחד.

אין מובן: כדי לפרש לאיזה סוג דגים הכוונה במלה "תנינים", מספיק לומר "הוא ליוותן". מדוע מצטט רש"י גם את המשך דברי האגדה?

ד. דברי האגדה באים ליישב קושי בולט

במבט ראשון נראה מדברי רש"י, שהקושי שלו במלה "התנינים" הוא:

מקריאת המלה "התנינים" בלשון רבים (בתוספת יו"ד), וכן מן הניסוח "התנינים הגדולים" ברור שמדובר כאן על יותר מאשר תנין אחד. אם כך, מדוע כתובה המלה "התנינים" בלשון יחיד, ללא יו"ד?

כדי ליישב קושי זה מביא רש"י את דברי האגדה, שבמלה "התנינים" אכן מתכוונים ללשון רבים – שנים: "...הוא ובן זוגו". אך בכל זאת נאמר "התנינים" בלשון יחיד, כי "הרג את הנקבה", ונשאר רק תנין אחד¹³.

אך לאמיתו של דבר אי אפשר לפרש כך. כי כאשר רש"י מסביר את הסיבה לכך שמלה מסויימת כתובה בכתיב "חסר", הוא נוהג בכל מקום¹⁴ לציין בתחילה שהמלה כתובה בכתיב חסר, ורק לאחר מכן לבאר את הסיבה לכך.

כי השאלות לגבי "חסר" ו"מלא" קשורות רק ל"כתיב", ולכן אינן קשורות כל כך בדרך הפשט¹⁵, וייתכן ש"בן המש למקרא" לא

לעילוי נשמת

ר' יהודה ב"ר צבי הירש ע"ה סטראל

נפטר בש"ק פ' נצבים, ז"ך אלול ה'תשס"ה

וזוגתו מרת טשארנא גיטל בת ר' יעקב ע"ה סטראל

נפטרה בליל ה' טבת ה'תשס"ו

ת. נ. צ. ב. ה.

נדפס ע"י בנם

הו"ח ר' שמואל וזוגתו מרת מלכה שיינדל

ומשפחתם שיחיו סטראל

(16) ובפרט שברש"י הוצאת בערלינער לא ישנו הסיוס "התנינים כתיב".

(17) א, כ.

(18) וי"ל שזהו רק תנינים שבפסוק זה ודלא כפירוש המצויצ' (תהלים ועד, יג) ש"תנים הוא שם דג גדול". וראה גם פירושו ביחזקאל (לב, ב). תהלים (קמת, ז), כי מכיון שעפ"י דרך הפשט אין ידוע (לפי רש"י) איזה מין דג נקרא תנין, מנ"ל שהוא דג גדול? ולכן י"ל שכוונת רש"י ב"דגים גדולים" הוא רק לתנינים שבפסוק זה.

(וכן בתהלים קמח, ז שמפרש רש"י "תנינים – דגים גדולים", הוא לפי שמכיון שנאמר שם "הללו גו' תנינים" (דלכאורה למה תנינים דוקא) מוכח שכוונת הכתוב הוא לדגים גדולים. ועד"ו באיוב ז, יב – ממה שמדמה הכתוב "תנין" ל"ים" מוכח שהכוונה שם הוא לדג גדול).

(9) זהו שם. תיב"ע כאן.

(10) ב"ב עד, ב (אבל לא עה"פ תנינים). וח"ב שם.

(11) ב"ב שם.

(12) זהו שם.

(13) ומה שרש"י מוסיף "ומלחה לצדיקים לעתיד לבוא"

– ראה להלן סעיף ח'.

(14) ראה פירשתנו א, יד. וירא יח, א. יט, א. ח"ש כג,

י. טו. ועוד. ועוד.

(15) בכלל לא בגדר קושיא – כדמוכח מזה שרק במקומות ספורים בתורה – מבאים רש"י בפירושו.

אך בן החמש למקרא טוען: גם בסוגי הדגים האחרים יש דגים שונים: קטנים וגדולים, ובכל זאת כולם נכללים במלים "כל נפש החיה". האם משום שדגי התנינים גדולים יותר יש לציינם בנפרד?

על כך מציין רש"י שבמלה "תנינים" הכוונה היא לדג הלוייתן¹⁹, המפורסם (גם בין ילדים)²⁰ בגודלו העצום, וכיון שמדותיו של הלוייתן שונות לחלוטין, ללא כל השוואה אפילו לדג הגדול ביותר מכל סוגי הדגים האחרים, לפיכך הוא נמנה בפני עצמו²¹.

בכך מובן גם מדוע "התנינים הגדולים" מופיעים לפני "כל נפש החיה" – למרות שהתנינים הוא סוג אחד בלבד – כי סוג זה חשוב יותר מכל נפש החיה, עקב מדתו העצומה במיוחד.

ו. **"לוייתן וכן זוגו"**

כאשר רש"י כותב "ובדברי אגדה הוא לוייתן", הוא צריך מיד להוסיף "ובן זוגו". כי במדרש, באגדה, כאן במקום זה²² נאמר שללוייתן אין בן זוג, ולכן נאמר "התנינים" בלשון יחיד.

ואם כך, מתעורר מיד הקושי: מהמלים "התנינים (קרי – ביו"ד) הגדולים" ברור

אבל ישנם גם תנינים קטנים, כמשמעות פשוטת לשון הכתוב "התנינים הגדולים". (וגם להפירוש "הוא לוייתן" מוכרח לומר ש"תנינים" הוא שם כללי לכמה מיני דגים – לא רק ללוייתן – כי לוייתן ישנו עכשיו רק אחד, וממ"ש (תהלים שם) הללו ג' תנינים (לשון רבים) מוכרח שגם עכשיו ישנם כמה תנינים).

(19) ראה גם ג'א כאן.
 (20) וגם ברש"י כאן מבואר זה שאם יפירו וירבו כו'.
 (21) ועפ"י מובן בפשוט מה שרש"י מביא בפירושו "דברי אגדה" (ראה לעיל הערה 4) – כי אגדה זו מוכרחת מפשוטו של מקרא, כי הוא הדג היחידי שגדלותו הוא בא"ע לשאר הדגים. (ומ"מ כותב רש"י על זה "דברי אגדה" – כי באם לא ה' נמצא פירוש זה ברוב"ל – בכדי לתרץ הטעם מה שתנינים נמנה בפ"ע, א"א לחדש "הוא לוייתן" בלי מקור להו).
 (22) רבה פ"ו, ד.

(* לפירוש המצודות, צריך לומר שפירוש "התנינים הגדולים" הוא דוגמת הענינים שנטמנו בהערה 5. ובפרט, שכן נוגע להדגיש את חשיבותם – "הגדולים" – שבשבילה ננטו בפ"ע.

שמדובר כאן על יותר מתנין אחד, וכיצד ייתכן לפרש בדרך הפשט שב"התנינים" הכוונה היא ללוייתן אחד²³?

לפיכך מוסיף רש"י ואומר "ובן זוגו", שכוונתו היא לאגדה במקום אחר²⁴, האומרת ש"התנינים" הם שנים – "לוייתן וכן זוגו".

ז. **ברא זוג, אך "הרג את הנקבה"**

כל המינים של בעלי החיים שברא הקדוש-ברוך-הוא צריכים להיות קיימים גם עתה²⁵, אלא אם יש סיבה מיוחדת שלא יתקיימו, כנאמר בסוף פירוש רש"י. ולכן, כאשר בן החמש למקרא לומד שהקדוש-ברוך-הוא ברא את הלוייתן וכן זוגו, הרי הוא עלול לטעות בהבנת הפסוקים, בחושבו שגם הלוייתן הנקבה קיימת עתה, ושגם על הלוייתן מדובר בפסוק הבא: "ויברך אותם...", כפי שמובן מן הפסוק בפשוטות,

לכן מסביר רש"י "שבראם זכר ונקבה והרג את הנקבה"²⁶ – שבפסוק "ויברא אלקים את התנינים" אכן מדובר על שני תנינים: "זכר ונקבה", אך לאחר מכן "הרג את הנקבה", ולכן נותר רק לוייתן אחד.

ח. **לשם מה "ויברא"?**

כאשר רש"י אומר "והרג את הנקבה" הוא

(23) בב"ר שם: "זה בהמות ולוייתן". אבל בדרך הפשט א"א לפרש ש"התנינים הגדולים" (לשון רבים) קאי גם על "בהמות", כי הכתוב "ויברא ג' את התנינים" בא בהמשך לדלעיל מיני' – "שרצו המינים".

ויש לומר שזהו גם כוונת רש"י במ"ש "דגים גדולים שבים" – דלכאורה, "שבים" מיותר – לשלול את פירוש המדרש (בהדגישו שהכתוב מדבר ע"ד שבים).

(24) זח"א שם. ח"ב שם. (וגם במס' ב"ב שם: זכר ונקבה בראם).

(25) שהרי נבראו ע"י ה', נאמר עליהם שהם "טוב", ובפרט נבראים שבים – שנאמר עליהם תיכף: ומלאו את המים גו'. ועד כדי כך שאם "מחסרים אותם" נתברכו במיוחד בכדי שיתקיימו, וכפרש"י בפסוק שלאח"ו.

(26) אין לומר שכוונת רש"י במ"ש "הרג כו" הוא לפי ש"ע" הטעם ד"הרג" [שאם יפירו וירבו לא יתקיים העולם בפניהם], מתבטא גדלות הלוייתן – כי מלשון רש"י מוכח אשר "שאם יפירו כו" הוא רק טעם (הבא בדרך אגב) ל"הרג את הנקבה".

לעילוי נשמת

הרה"ח הת' אי"א רב פעלים ובעל מרץ מטובי מקושרי רבותינו נשיאינו והולכי בדרכיהם,

דרך הקודש יקרא לה

ומשלוחי כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שיל"ו

לארצנו הקדושה ת"ו

הרב ר' מנחם מענדל

בהרה"ח ר' מנחם מענדל ומרת מאריאשא באדאנע ע"ה

פ ו ט ע ר פ א ס

נפטר ד' תמוז ה'תשנ"ה

וזוגתו מרת לאה ע"ה

בת ר' בניציון ומרת שרה הי"ד

נפטר ה' כסלו ה'תשס"ג

ת נ צ ב " ה

🕯️ 🕯️ 🕯️ 🕯️ 🕯️

נדפס ע"י צאצאיהם שיחיו

ובמיוחד – במדינת ארצות הברית (ועוד מדינות), וועלכע איז אַ מדינה של חסד, וואָס לאַזט אידן טאָן זייער עבודה מתוך מנוחת הנפש ומנוחת הגוף, און איז זיי נאָך מסייע בזה, און מסייע אידן אין ארץ ישראל וכו'.

ובזה גופא – איז צוגעקומען נאָכמער בשנים האחרונות, ובפרט בשנה שעברה (שנת אראנו נפלאות) און תחלת שנה זו (שנת נפלאות בה) – בנוגע צו דער היתר יציאה און סיוע פון מדינה ההיא בעליית אחינו בניי לארץ ישראל, כנ"ל.

(משיחות ש"פ בראשית, מבה"ח מרחשון תשנ"ב)

כבר ראינו בגלוי את הנפלאות בתחלת שנה זו – בהמשך לנפלאות בשנה שעברה – במיוחד בקשר לזה, שמדינה ההיא (רוסיה) משחררת ומסייעת לאפלי-אלפי יהודים לעלות לארץ ישראל (ועוד מקומות), שבהם יכולים לחיות בחירות מלאה בחייהם הפרטיים – גילוי מעלתם של ישראל, באופן שגם אה"ע מכירים בזה ומסייעים להם.

ובחקדים, שהגילוי וההכרה של העולם ושל אה"ע במעלתם של ישראל מתחזק מדור לדור, כשאנו מתקרבים יותר לגאולה האמיתית והשלמה, כאשר יתקיימו היעודים ד' והלכו גוים לאורך¹, "והיו מלכים אומנין ושרותיהם מניקותיך"², וכו'.

וכהכנה לזה, הרי במשך הדורות – גם בזמן הגלות – רואים שאפילו אה"ע הכירו בכך שהיהודים הם העם הנבחר. כנראה בכ"כ מדרשי חז"ל [לדוגמא: הגמרא בזבחים³, שהמלך מאה"ע סייע שיהודי יהי לבוש "לכבוד ולתפארת", "אקיים כך והיו מלכים אומנין" ועוד].

וכידוע גם, שאה"ע קוראים ליהודים בלשונם (גם כאשר הם מדברים ביניהם) – "העם הנבחר".

ובזה נתוסף עוד יותר כדורות האחרונים⁴, ובמיוחד – במדינת ארצות הברית (ועוד מדינות), אשר היא מדינה של חסד, המתירה ליהודים לעשות עבורתם מתוך מנוחת הנפש ומנוחת הגוף, ועוד מסייעת בזה, ומסייעת ליהודים בארץ ישראל וכו'.

ובזה גופא – נתוסף עוד יותר בשנים האחרונות, ובפרט בשנה שעברה (שנת אראנו נפלאות) ובתחילת שנה זו (שנת נפלאות בה) – בנוגע להיתר היציאה והסיוע ממדינה ההיא בעליית אחינו בניי לארץ ישראל, כנ"ל.

לקוטי

צריך להוסיף [לא רק את הטיבה ל"והרג"²⁷: "שאם יפרו וירבו לא יתקיים העולם בפניהם", אלא עליו להוסיף ולציין] ש"ומלחה לצדיקים לעתיד לבוא", כי אין מובן לחלוטין מדוע היה צורך ב"ויברא" את בן זוגו, כאשר מיד לאחר מכן "הרגו"²⁸.

ט. בריאת בן זוג "שלא יאמרו שתי רשויות הן"

לכאורה, אפשר לשאול:

על הפסוק "לא טוב היות האדם לבדו"²⁹ מפרש רש"י: "שלא יאמרו שתי רשויות הן, הקדוש־ברוך־הוא יחיד בעליונים ואין לו זוג, וזה בתחתונים ואין לו זוג".

[לכאורה, צריך היה להבין שלא טוב לאדם להיות לבד, כי אילו היה לבד היה קשה לו "להסתדר"³⁰. ולכן "אעשה לו עזר", שהאשה דואגת לצרכי בעלה.

אך רש"י אינו מסביר כך, כי לפי זה היה צריך להיות כתוב "לא טוב לאדם היות לבדו". מן הניסוח "לא טוב היות האדם לבדו" מובן ש"היות האדם לבדו" הוא "לא טוב" בכללותו³¹. ולכן מפרש רש"י "שלא יאמרו..."³²].

27 ופשוט שאין לומר ש"ומלחה כו" הוא הטעם ל"והרג" – כי ה' אפשר להרוג אותה לנ"ל ולמלחה. (28) ולכן מקדים רש"י "ומלחה כו" ל"שאם יפרו כו", כי – באם רש"י לא ה' כתב "ומלחה כו" – ה' או "והרג את הנקבה" היפך השכל, ולא רק שה' חסר טעם לזה. (29) פרשתנו ב, יח.

(30) כמו שאמרו (יבמות סג, א) אדם מביא חטין כו', וגם ה"בן חמש למקרא" רואה אשר המצאת צרכי אביו הוא ע"י אמו דוקא.

(31) ובוה יובן מה שרש"י שטעלט זיך על התיבות "לא טוב היות וגו'" – דלכאורה ממ"נ: או שהוצרך להעתיק (לא רק חמ"ס ב"יגו") גם התיבות "האדם לבדו" (מכיון שזה נוגע למ"ש בפירושו "ואין לו זוג"); ומכיון שתיבות אלו רק מרמזים ב"יגו" (לפי שמפרש רק הטעם למה "היות האדם לבדו" הוא לא טוב), הרי מ"כ"ש שלא הוצרך להעתיק תיבת "היות" – כי ההכרה לפירושו (אשר "לא טוב" אינו להאדם כ"א "שלא יאמרו") הוא מלשון הכתוב "לא טוב היות וגו'": "היות וגו'" – המציאות שנאמר לאחר זה ("האדם לבדו") הוא לא טוב בכלל, כבפנים.

(32) ומה שהכתוב מסיים "אעשה לו עזר" – יש לומר: אלולי הטעם "שלא יאמרו כו" לא ה' האדם צריך לעזר כלל, במ"ש מהב"ח, שהרי האדם הוא בר דעת

שיחות

בראשית

ולפי זה יוצא, שגם אילו רש"י לא היה כותב "ומלחה לצדיקים לעתיד לבוא" היתה מובנת המטרה של בריאת הלוי־הנקבה: כדי לא לאפשר את הטעות ש"שתי רשויות הן". ומדוע, אפוא, צריך רש"י להוסיף "ומלחה לצדיקים לעתיד לבוא"?

אמנם, כאשר בן חמש למקרא לומד את פירושו רש"י זה על התנינים, הוא עדיין אינו יודע את הטעם "שלא יאמרו...", אך רש"י יכול היה לפרש כאן "שלא יאמרו..." כטעם לבריאת בן זוגו של הלוי־הנקבה, שהוא הטעם שמציין רש"י בדרך הפשט לבריאת בת זוגו של האדם – במקום לבאר "ומלחה לצדיקים לעתיד לבוא", שזהו פירושו בדרך האגדה והמדרש לחלוטין?

ההסבר לכך הוא:

לאחר "ויברא אלקים" מסיים הפסוק ואומר: "וירא אלקים כי טוב". יותר מכך, בהמשך הפרשה³³ נאמר "וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד", ודבר זה מובן בהגיון הפשוט אף לפני לימוד פסוק זה – שכל מה שברא הקדוש־ברוך־הוא, כולל גם בן הזוג של הלוי־הנקבה, הוא טוב מאד. לא ייתכן אפוא לומר שבן הזוג של הלוי־הנקבה אינו בריאה טובה כשלעצמה, והוא נברא רק³⁴ למען

(ובקדושתו פב, ב: מה אלו כו' אינו דין שאתפרנס שלא בצער). אלא שבכדי לשלול לגמרי את הטעות "שתי רשויות הן" [כי מכיון שבתחילה נברא האדם יחיד ורק אח"כ נבראה האשה (ובפרט שהאדם נברא בצלמנו כדמותנו) עלול לטעות יותר בו], נבראה האשה (א) באופן שתהי' לו "עזר" (וזה פועל על האיש שנעשה מוכרח לעזרתה). (ב) באופן שתהי' "כנגדו להלחם" (כשלא זכה) – שע"ז מתחזקת יותר השליטה שאינו יחיד כו'.

(33) א. לא. ובזו"ג קו, רע"א (ע"פ): אפילו נחשים כו' כולו שמשו עלמא כו', וראה גם במס' שבת (עו, ב), שגם הנחש נברא (לא בכדי לייסר את האדם, כחשוא, כ"א) "לחפפית". וראה ג"כ סנהדרין נט, ב.

(34) אבל מובן שגם בכדי "שלא יאמרו" הוצרך לברוא בן זוג להלוי־הנקבה, כי אף שהאדם הוא בחיר הנבראים – הרי בענין "יחיד בתחתונים", אין סברא לחלק ביניהם.

ועפ"ז יובין הטעם (עפ"י דרך הפשט) מה שברא הקב"ה

(* אף שגם בבלא"ח אי"ז קושיא – כי כ"כ ענינים בהבריאה, שאין אנו יודעים הטעם למה נברא באופן זה דוקא ולא באר"א – שלכן כותב רש"י רק "ומלחה כו". אף שהתלמיד לא לומד עדיין הטעם "שלא יאמרו כו".

מטרה צדדית – "שלא יאמרו שתי רשויות הן". לכן אומר רש"י "ומלחה לצדיקים לעתיד לבוא", שבבריאה זו עצמה יש טעם, ולכן היא נקבעה כמאכל לצדיקים לעתיד לבוא.

זקוקים לבן זוג⁴⁰. וכדי למנוע עיוות זה בעולם, צריך גם ה"לויתן" בן זוג, ועליו לדאוג לכך לא רק למראית עין, שהאחרים יחשבו שיש לו בן זוג, אלא באמת ובפנימיות.

י. גם יהודי בדרגת "לויתן" צריך בן זוג

בפירוש רש"י יש גם "יינה של תורה"³⁵, ומכך מובן שגם הפרטים שמציין רש"י לגבי הלויתן, יש בהם הוראות בעבודתו הרוחנית של האדם.

ההוראה הראשונה היא, שעליו להיות "הוא ובן זוגו". אפילו כאשר יהודי הגיע לדרגה נעלית ביותר בעבודת ה', לדרגה של "לויתן", שהוא בהתאחדות והתחברות תמידית עם הקדוש-ברוך-הוא, כמפורש בלקוטי תורה³⁶ שלויתן הוא "לשון התחברות כמו: הפעם³⁷ ילוה אישי אלי" – בכל זאת הוא צריך בן זוג, חבר שיסייע לו בעבודתו הרוחנית.

ומתעוררת השאלה: יהודי רגיל, שעליו להילחם נגד נפשו הבהמית, מובן, שהוא זקוק לעזרת בן זוג³⁸. אך אם הוא כבר "לויתן", ואין לו מה לחשוש מהנפש הבהמית, הרי הוא כבר יכול לעבוד את ה' "לבדו", ומדוע הוא צריך בן זוג?

על כך אומר רש"י, שה"לא טוב" כאשר האדם הוא "לבדו" איננו בשבילו – למענו בלבד, הרי כיון שהוא כבר בדרגה של "לויתן", אין נזק בהיותו "לבדו" – אך אין הדבר טוב עבור העולם בכלל – "שלא יאמרו"³⁹: "יהודים אחרים, שאינם בדרגתו, עלולים ללמוד ממנו ולחשוב שאף הם אינם

יא. התכלית – דירה בתחתונים

ויכול יהודי כזה למעון: מדוע עלי להתאים את עצמי לעולם? אדרבה, טוב יותר שעל ידי עבודתי אשפיע על העולם שיגיע לדרגה של לויתן, ומי שאינו מסוגל לכך – במה נחשב הוא?

על כך אומר רש"י "שאם יפרו וירבו לא יתקיים העולם בפניהם": תכלית בריאת העולם היא דירה בתחתונים⁴¹, שגם בדרגות הנמוכות, ב"תחתונים", גם בהן יהיה לקדוש-ברוך-הוא, כביכול, דירה. וביתר דיוק: צריך להיות הן אופן עבודה של לויתן – יהודא עילאה⁴², והן עבודתם של אלו העובדים בעולם, מלשון העלם⁴³, ובאמצעותם העולם קיים⁴⁴, ועל ידי כך תתממש הכוונה של דירה בתחתונים⁴⁵.

40 וכשלא יהי' להם חבר וריע בעבודת ה' ואדם קרוב אצל עצמו וכו', אפשר להיות התגברות נה"ב, עד כדי כך, שיהיו עלולים לטעות – כלשון רש"י (בראשית ב, יח) – ששתי רשויות הן ח"ו. ולהעיר מאבות (פ"ד מ"ח): "אל תהי דן יהודי" (שיל"פ גם בנוגע לחשבון צדק דעצמו) ומפרש הטעם "שאין דן יחיד אלא אחד" – כפרש"י כאן הקב"ה יחיד בעליונים. ועפ"י י"ל שגם מצד עצמו מוכרח לבן זוג ודלא כבפנים.

41 תנחומא נשא טו. במדבר פ"א, ו. תניא פל"י.
42 ראה לקו"ת שם, שהחיבור דבח' לויתן "זהו ע"י העבודה הרוחנית של הצדיקים הנקראים נוני יחא".
43 לקו"ת שלה לו, ד. ד"ה על ג"ד ש"ת בתהלתו. ובכ"ז.

44 ראה לקו"ת שמיני (יה, ג) שלהיות שהעוה"ו הוא גשמי, צריך לצדיקים שעבודתם בגשמיות, והם דוקא העמוד שעליהם העולם עומד.

45 ולהעיר שכנ"ל בב"ר כאן (פ"ו, ד) מפרש התנינים בהמות (שבחררי אלף) ולויתן – המרמזים על שני סוגי עבודה הנ"ל וכמפורש בלקו"ת שם.

46 ראה תר"א ה, ב: "פי' וענין היות האדם לבדו... שאו ה' הכל בבחי' ביטול כמו שהוא למעלה בבחי' יהו"ע כו", עיי"ש. ועפ"י יש לומר שב"לא טוב היות האדם לבדו" מרומנו הקלקול העלול להיות בעולם, כשהאדם שבבחי' לויתן יהי' לבדו בלא בן זוג (לא רק באם לא יפעול עליו בעולם, שאו אפשר לטעות ח"ו "שתי רשויות הן" (כנ"ל סעיף יו"ד ובהערה 40), אלא גם כשיגביל את כללות העולם לבחי' לויתן, כי "לא טוב" שכל העולם יהי' בבחי'

מג.

מ'האָט שוין געזען בגלוי די נפלאות בתחלת שנה זו – בהמשך צו די נפלאות בשנה שעברה – במיוחד בקשר מיט דעם, אַז מדינה ההיא (רוסלאַנד) לאָזט אַרויס און איז מסייע טויזנטער טויזנטער אידן צו עולה זיין קיין ארץ ישראל (און אין נאָך ערטער), וואו זיי קענען לעבן אין פולע פרייהייט בחייהם הפרטיים – דער גילוי פון מעלתם של ישראל, באופן אַז אויך אוה"ע זיינען אין דעם מכיר און מסייע.

ובהקדים, אַז – דער גילוי והכרה בעולם און פון אוה"ע אין מעלתם של ישראל ווערט נתחזק מדור לדור, קומענדיק אַלס נעענטער צו דער גאולה האמיתית והשלמה, ווען עס וועט מקויים ווערן דער „והלכו גוים לאורך", „והיו מלכים אומניך ושרותיהם מניקותיך", וכו'.

און אַלס הכנה לזה, איז במשך הדורות – אויך אין זמן הגלות – געפינט מען אַז אפילו אוה"ע האָבן מכיר געווען אַז אידן זיינען דער עם הנבחר. כנראה בכו"כ מדרשי חז"ל [לדוגמא: די גמרא אין זבחים³, אַז אַ מלך פון אוה"ע האָט מסייע געווען אַז אַ איד זאָל זיין אַנגעטאָן „לכבוד ולתפארת", „אקיים כַך והיו מלכים אומניך", ועוד].

וכידוע אויך, אַז אוה"ע רופן אַן אידן בלשונם (אויך ווען זיי רעדן איינער מיט דעם צווייטן) – דעם „עם הנבחר".

און אין דעם איז צוגעקומען נאָכמער בדורות האחרונים,

1) ישעי' ס, כג.

2) שם מט, כג.

3) יט, רע"א.

4) וכידוע כמה סיפורים עם רבותינו נשיאינו שאוה"ע חלקו להם כבוד (ראה

לדוגמא בנוגע לאדמ"ר מהר"ש – סה"מ מלוקט ח"ד ע' כו).

באופן ד, רגשו גוים ולאומים יהגו⁹, לטעון לישראל, לסטים אתם כו¹⁰, לא רק בנוגע לעזה או שומרון, אלא גם (ולכל לראש) בנוגע ליהודה כולל ירושלים, עיר הבירה של ארץ ישראל, קרית חנה דוד¹⁰ – בה בשעה שהכל יודעים את התשובה לטענה זו המפורשת בהתחלת פירוש רש"י על התורה: „כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו . . נתנה לנו“.

[ולמרבה הפלא – היו בכלל זה גם מדינות שדרכם להשתדל ולעשות כל התלוי בהם למען הצדק והיושר בעולם, כפי שראו גם בהנהגתם בקשר למאורעות במפרץ הפרסי באופן המתחייב ע"פ צדק ויושר (למנוע מצב של גזילה איש מרעהו, מדינה ממדינה כו), כי גם בענין זה התנהגו באופן בלתי-רצוי ביחס לבנ"ן].

ויש לומר ההסברה בזה (שמאורע בלתי-רצוי זה אירע דוקא בתקופה שבה רואים נסים גלויים) – ע"ד האמור לעיל שהסדר בעולם הוא באופן של העלם וחושך, ורק אח"כ נעשה גילוי האור, ומזה מובן שאין להתפעל מזה ש, רגשו גוים ולאומים יהגו, כיון שאין זה אלא „ריק“ (כסיום הכתוב), „כל ריגושן . . לריק“¹¹, כיון ש, יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו¹², ולכן עומדים בנ"י בכל התוקף בכל הקשור לשלימותה של ארץ ישראל (ועאכו"כ בנוגע לירושלים), בידעם ש, כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה . . ונתנה לנו“.

וי"ל יתירה מזה – שהענין ד, רגשו גוים ולאומים יהגו גופא הוא מסימני הגאולה, כמ"ש רש"י ש, רבותינו דרשו¹³ את הענין על מלך המשיח“.

(משיחות שבת בראשית (אסר"חג דשמע"צ ושמח"ת) תנשא)

9) תהלים ב, א.

10) ישעי' כט, א.

11) מדרש תהלים ויל"ש עה"פ.

12) שם, ד.

מובן שהכרחי שיהיו יהודים שהם תמיד בדרגת יחודא עילאה, אך אצל רוב האנשים – „יפרו וירבו“ – ישנה עבודה של יחודא תתאה.

יב. „הרגו“ רק את הנקבה

אך אנו עלולים לחשוב שרוב האנשים אינם צריכים להיות קשורים כלל לדרגת יחודא עילאה, ולכן אומר רש"י, שגם בדרגה של „יפרו וירבו“, שדואגים לקיום העולם (מלשון העלם), הרי רק „הרג את הנקבה“, ובכך יש שני דיוקים:

(א) הרגו רק את הנקבה, ואילו את הזכר השאירו חי, כי זקוקים לו גם עתה שיהיה חי.

(ב) גם את הנקבה רק „הרגו“, נטלו ממנה את הנפש ואת החיות, אך גופה נשאר, ויותר מכך: מלכתחילה בראוה חיה, כד¹⁴ שגם מאוחר יותר היא תיכלל בסוג החי¹⁵, מפני שיש בה צורך לצדיקים לעתיד לבוא, ובכך הכוונה היא לכל ישראל, כנאמר¹⁶ „זעמך כולם צדיקים“.

יג. גם עתה יש צורך ב"יחודא עילאה"

משמעות הדברים בעבודת האדם היא: ההבדל בין זכר לנקבה הוא: „זכר“ מצביע על „נקודה“ ותמצית, ואילו נקבה – על „התפשטות“. כפי שבהולדה, הרי מהאב באה

14) ו' לבדו". ויש לרמוז זה בלשון רש"י "הקב"ה יחיד בעליונים כו' וזה בתחתונים" – המשכת בח' "יחיד" בתחתונים.

15) ראה לעיל הערה 34. אבל בפנימיות הענינים, קשה לומר שכל הטעם בביראתה באופן כזה הוא בכדי שלא יאמרו כו', כי (א) ממש "יירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" מוכח אשר ה"טוב מאד" שבהנבראים נענום (ראה לעיל הערה 33) הוא גם בנוגע לאופן התהוותם – כל אשר עשה. (ב) מכיון שבהנקבה יש מעלה על הזכר אשר דוקא אותה מלחה לצדיקים לע"ל (ראה ב"ב שם: נקבה מליחא מעלי), אין מסתבר לומר אשר התהוותה (בפרט עיקרי כוה, שנבראה ח' ולא מתה) הוא רק בכדי שלא יטעו בהזכר.

16) ראה ד"ה החודש הזה ש'ת סעיף ב', שלהדיעה שהמטה ה' עץ, הוא מסוג הצומח – אף שכבר נכרת ומשרשו.

17) ישעי' ס, כא. סנהדרין ר"פ חלק.

רק טיפה – נקודה, ועל ידי שהייתה תשעה חדשים בבטן האם היא מתפשטת לכל פרטיה. כך מובן גם לגבי הליות, שהזכר הוא הנקודה של יחודא עילאה, ואילו הנקבה היא ההתפשטות של יחודא עילאה¹⁷.

ואלה הן שתי ההוראות – עבור רוב בני האדם – משני דיוקים אלו:

(א) גם בהם צריכה להיות נקודה של יחודא עילאה. יש בכך צורך למען עבודתם עתה, למרות שעיקרה הוא יחודא תתאה. כי כדי שעבודת יחודא תתאה תהיה "עבודה אמיתית" יש צורך ב"מעט מזעיר", בבחינת נקודה, גם בביטול של דרגת יחודא עילאה¹⁸.

(ב) כיון שכל הגילויים שלעתיד תלויים במעשינו ובעבודתינו עכשיו¹⁹, הרי כדי שלעתיד לבוא יהיה גילוי של בחינת התפשטות של יחודא עילאה, הכרחי שגם עתה תהיה – לפעמים – עבודה של יחודא עילאה גם בבחינת התפשטות. אלא, שאצלם עבודה זו היא באופן של "הרג", שנשאר רק גופה. כלומר, רק הדברים שקשורים למעשה ממש, ללא חיות והתלהבות, שהרי החיות וההתלהבות שלהם היא ביחודא תתאה ורק "מעט מזעיר" בדרגת יחודא עילאה. אך גם המעשה בפועל ממש צריך לבוא כתוצאה מדבר חי.

ודוקא מהעבודה של התפשטות בדרגת יחודא עילאה, למרות שהיא באופן של "הרג", התוצאה היא "ומלחה לצדיקים לעתיד לבוא"²⁰, שתהיה "אכילה וסעודה" – היא

18) ועפ"י יש לבאר שני הטעמים שבמס' ב"ב שם על שהרג את הנקבה דוקא: בשביל הגילוי דלעתיד – "נקבה מליחא מעלי", לפי שהיא התפשטות דיהו"ע, ובשביל העבודה עכשיו – "בהרי נקבה לא אוריח ארעא", כי מצד ההתפשטות דיהו"ע א"א להיות קיום העולם לשון העלם.

19) קונט' עה"ה סעיף ו' ואילך.

20) תניא רפ"ז.

21) ועפ"י יובן בתוספות ביאר מה שבתחילה ברא את הנקבה והרג אותה ורק אח"כ מלחה לצדיקים לע"ל, כי מכיון ש"הגורם שבר המצוה היא המצוה בעצמה" (תניא שם), הוצרך להיות תחילה בריאת הנקבה והריגתה, המורה על העבודה בבחי' ההתפשטות דיהו"ע באופן ד"הרג", ועבודה זו עצמה גורמת את השכר – ומלחה לצדיקים לע"ל.

22) ועפ"י יומתק גם מה שהעבודה דלע"ל לא היתה בריאה בפ"ע כ"א נעשית מהליותן שהיתה מקודם.

הוספה

בשורת הגאולה

ד.

בתקופתנו זו מתרחשים ברחבי העולם נסים ונפלאות (עד ל"נפלאות גדולות", ולא רק באופן ד"לעושה נפלאות גדולות לבדו", ש"אין בעל הנס מכיר בניסו", אלא גם) באופן גלוי לעין כל – מעין ודוגמת והכנה לנסים ונפלאות דגאולה העתידה לבוא תיכף ומיד, עלי' נאמר¹, "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות".

ולדוגמא:

במדינות גדולות וחזקות הולכים ומשתנים סדרי השלטון והמשטר לטוב, טוב צדק ויושר² – מעין ודוגמת והכנה לתיקון ושלמות העולם בימות המשיח³, כולל בנוגע לבניי – נתינת חופש בכל הקשור לעניני יהדות, תורה ומצוות⁴, עד ליציאתם של מאות אלפי יהודים לחירות – מעין ודוגמת והכנה לקיבוץ גלויות (כבחינת "טועמי' חיים זכו") בימות המשיח:

המאורעות במפרץ הפרסי – מסימני הגאולה, כמארז"ל בנוגע ל"מלכיות מתגרות כו"⁵, ובפרטיות יותר – "מלך פרס (דקאי בפשטות על השטח שכולו עירק) מתגרה במלך ערבי כו' וכל אומות העולם מתרעשין ומתבהלים כו', ואומר (הקב"ה) להם (לישראל) . . אל תיראו הגיע זמן גאולתכם"⁶, וממשיך ומסיים "בשעה שמלך המשיח בא עומד על גג בית המקדש והוא משמיע להם לישראל ואומר ענוים הגיע זמן גאולתכם".

ולאידרך – בימים אלה התאספו אומות העולם (שבעים אומות)

(1) תהלים קלו, ד.

(2) נדה לא, א.

(3) מיכה ז, טו.

(4) ראה גם ס' השיחות ה'תש"נ ח"א ע' 152 ואילך.

(5) ראה רמב"ם הל' מלכים ספ"א: ויתקן את העולם כו'.

(6) ראה לקו"ש ח"כ ע' 173, וש"נ.

(7) ב"ר פמ"ב, ד. מדרש לקח טוב לך לך יד, א.

(8) יל"ש ישעי' רמז תצט.

שיחות

בראשית

לקוטי

ההשגה שישגיגו⁵³, שגם את ההתפשטות של יחודא עילאה יפנימו "כדם ובשר כבשרו", ויקלטו בהבנה ובהשגה.

אמנם, עתה אין דרגה זו מאירה אצלם בפנימיות, בכל זאת היא גורמת לענין של "ומלחה" – הקדוש-ברוך-הוא משמרה ומקיימה⁵⁴, שהיא נשארת בשלמותה "כמונה

(משיחות ש"פ בראשית תשכ"ז)

(53) לקו"ת ויקרא ד, סע"א ואילך. וראה גם זח"א מהג"ע

קלה, ב.

(54) ישעי' יא, ט. וברמב"ם (בסיום וחותם): (שבימות

המשיח) יהיו ישראל חכמים גדולים ויודענים דברים

הסתומים כו' שנאמר כו' כמים לים מכסים.

(54) ראה לקו"ת שם ו, ג שמלח הוא הכה המעמיד

ומקיים.

לזכות

ב"ק אדוננו מורנו ורבינו

מלך המשיח

ויה"ר שעי' קיום הוראת

ב"ק אדמו"ר מלך המשיח (בשיחת ב' ניסן ה'תשמ"ח)

להכריז יחי, יקויים הבטחתו הק',

שההכרזה תפעל 'ביאת דוד מלכא משיחא'

יחי אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח

לעולם ועד